

Randolph L. Baraham

A holokauszt Észak-Erdélyben

A második bécsi döntés előzményei

Az első világháborút követő időszakban Magyarország külpolitikája elsősorban az 1920-ban kötött trianoni békeszerződés által elvesztett területek visszaszerzését célozta. A háború utáni első években ezt a célt Magyarország a nyugati demokráciákkal és a Nemzetek Szövetségével együttműködve próbálta elérni, erőfeszítése azonban sikertelennek bizonyult. Nem sokkal azután, hogy az 1930-as évek elején Németországban a hatalmat a nemzeti szocialisták szereztek meg, Magyarország úgy döntött, hogy politikáját az újonnan létrejött Harmadik Birodalom célkitűzéseivel igazítja.

A náci rendszer külpolitikájának egyik fontos célkitűzése az volt, hogy az első világháború után a szövetségesek által a versailles-i békeszerződésben és a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában kialakított világrendet a nemzeti-szocialista elveket tükröző „Új Rend”-del helyettesítsék. Mivel a nyugati demokráciák és a Nemzetek Szövetsége „Trianon igazságtalanságainak” orvoslását elmulasztotta, Magyarország a Harmadik Birodalom természetes szövetségésévé vált. Budapest az 1930-as évek közepén úgy döntött tehát, hogy revíziós céljait a Harmadik Birodalommal közösen próbálja megvalósítani. Bár kapcsolataik nem voltak mindig felhőtlenek, mind Magyarország, mind pedig a náci Németország az első világháború után létrehozott európai világrendet akarta a korábbi változatában visszaállítani. Első célpontjuk a kisantant volt, amelynek tagjai – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – Nagy-Magyarország szétesésének legnagyobb haszonélvezői voltak.

Egy héttel azelőtt, hogy 1938. március 12-én Németország bekebelezte Ausztriát, a magyar kormány újrafegyverkezési programot indított, s azzal párhuzamosan elfogadta az első jelentős zsidóellenes törvényt. A revízió és a zsidókérdés ezt követően Magyarország bel- és külpolitikáját egyaránt meghatározta. Magyarország összefogása a Harmadik Birodalommal röviddel azután

hozta meg első gyümölcsét, hogy Münchenben (1938. szeptember 29-én) a nyugati demokráciák engedtek a náci követeléseknek, és a Szudéta-vidék birtoklását Csehszlovákia rovására oldották meg. Az 1938. november 2-án Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter által véghezvitt ún. első bécsi döntés értelmében Magyarország megkapta Csehszlovákiától a Felvidéket – egy területcsíkot Dél-Szlovákiából –, valamint Kárpátalja nyugati részét. Csehszlovákia 1939. márciusi feldarabolását követően Magyarország megszerezte Kárpátalját is. (1. térkép)

Magyarország revíziós ambícióit közvetett módon fokozta az 1939. augusztus 20-án aláírt német-szovjet meg nem támadási paktum is, amelynek révén a Harmadik Birodalom Kelet-Európa több térségét, beleértve Romániát, a Szovjetunióknak engedte át. A Szovjetunió mindaddig tartózkodott a Románia-ellenes lépésektől, amíg Franciaország, Románia fő támogatója a korabeli Európa legnagyobb katonai erejének számított. 1940. június 26-án azonban, mindössze három nappal azután, hogy a legyőzött Franciaország fegyverszüneti egyezményt kényszerült aláírni, a szovjet kormány ultimátumot bocsátott ki: azt követelte Romániától, hogy néhány napon belül adja át Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

Mindezen területek megszerzését összehangolt Románia-ellenes szovjet kampány előzte meg. A kampány felhívta a magyar kormánytagok figyelmét, akik hozzáláttak az Erdély lehetséges visszaszerzését célzó tervek kidolgozásához, s azokat Románia keleti tartományainak várható szovjet elfoglalásához időzítették. A magyar állami és kormányzati vezetők 1940. július elején felvették a kapcsolatot Hitlerrel, és az erdélyi ügy megoldását szorgalmazták. Mivel a Führernek a Szovjetunió általa tervezett lerohanásához szövetségesként mind Magyarországra, mind Romániára szüksége volt, e két ország vezetőinek azt tanácsolta, hogy területi vitájukat tárgyalásos úton rendezzék.

MAGYARORSZÁG TERÜLETI GYARAPODÁSA 1938–1941

M=1:2 909 000

Országghatár (1941–1944)
Trianoni országghatár (1920–1938)
Vármegyei határ, törvényhatósági jogú város határa

Települések lélekszáma (1941):

□ 100 000 – 150 000 között
● 50 000 – 100 000 között
● 20 000 – 50 000 között
● 10 000 – 20 000 között
● 5000 – 10 000 között
○ 5000-nál kevesebb

Magyarország területi gyarapodása:

□ A trianoni Magyarország területe (1920–1938)
■ Csehszlovákiától (1. bécsi döntés: a Fehérvár déli sávjá, 1938. november 2.)
■ Csehszlovákiától (Kárpátalja, 1939. március)
■ Romániától, (2. bécsi döntés: Észak-Erdély, Észak-Partium, 1940. augusztus 30.)
■ Jugoszláviától (Bácska, Dél-Baranya, Muraköz, Muravidék: 1941. április)

Számmal jelölt vármegyék:

- 1 BARS ÉS HONT K. E. E. VÁRMEGYE
- 2 CSANÁD, ARAD ÉS TORONTÁL K. E. E. VÁRMEGYE
- 3 GYŐR, MOSON ÉS POZSONY K. E. E. VÁRMEGYE
- 4 JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYE
- 5 NYITRA ÉS POZSONY K. E. E. VÁRMEGYE
- 6 BÉREGI KÖZGAZGATÁSI KIRENDeltsÉG
- 7 MÁRAMAROSI KÖZGAZGATÁSI KIRENDeltsÉG
- 8 UNGI KÖZGAZGATÁSI KIRENDeltsÉG

1. térkép

AZ 1940. AUGUSZTUS 30-I DÖNTÉS

Az 1940. augusztus 16-án Szörényváron (Tur-nu Severin) megkezdődött magyar-román tárgyalások nem vezettek eredményre, ezért tíz napon át tartó hiábavaló patvarkodás után, mindkét fél Németország segítségét kérte. A patthelyzet röviddel azután oldódott meg, hogy Csáky Istvánt és Mihail Manolescut, Magyarország, illetve Románia külügyminisztereit olasz és német kollégáik Bécsbe hívták, „baráti tanácsra”. A döntőbírói határozatot Ciano és Ribbentrop, illetve személyzetük dolgozta ki, és augusztus 30-án írták alá. Az általában második bécsi döntésként emlegetett megegyezés feltételeinek értelmében Magyarország 43 591 négyzetkilométeres területhez jutott, annak mintegy 2,5 milliós lakosával együtt. A terület magába foglalta Erdély északi

részét, beleértve Szilágy, Beszterce-Naszód, Csík és Szolnok-Doboka vármegyéjét, Háromszék és Maros-Torda vármegye nagy részét, továbbá Kolozs vármegye egyes részeit. A területi engedmények lehetővé tették Magyarország számára Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegye visszaállítását az első világháború előtti határok szerint. Észak-Erdély visszacsatolása szeptember 13-án fejeződött be, s a magyar országgyűlés által 1940. október 2-án elfogadott törvény a területet formálisan is Magyarország részévé tette. (2. térkép)

AZ ERDÉLYI ZSIDÓSÁG

Erdély nemzeti-etnikai összetétele a felosztást megelőző három évtized alatt változó volt, amint az a következő, Észak-Erdélyre vonatkozó táblázatból is kitűnik*:

ERDÉLY VISSZACSATOLT RÉSZÉNEK NÉPESSÉGE

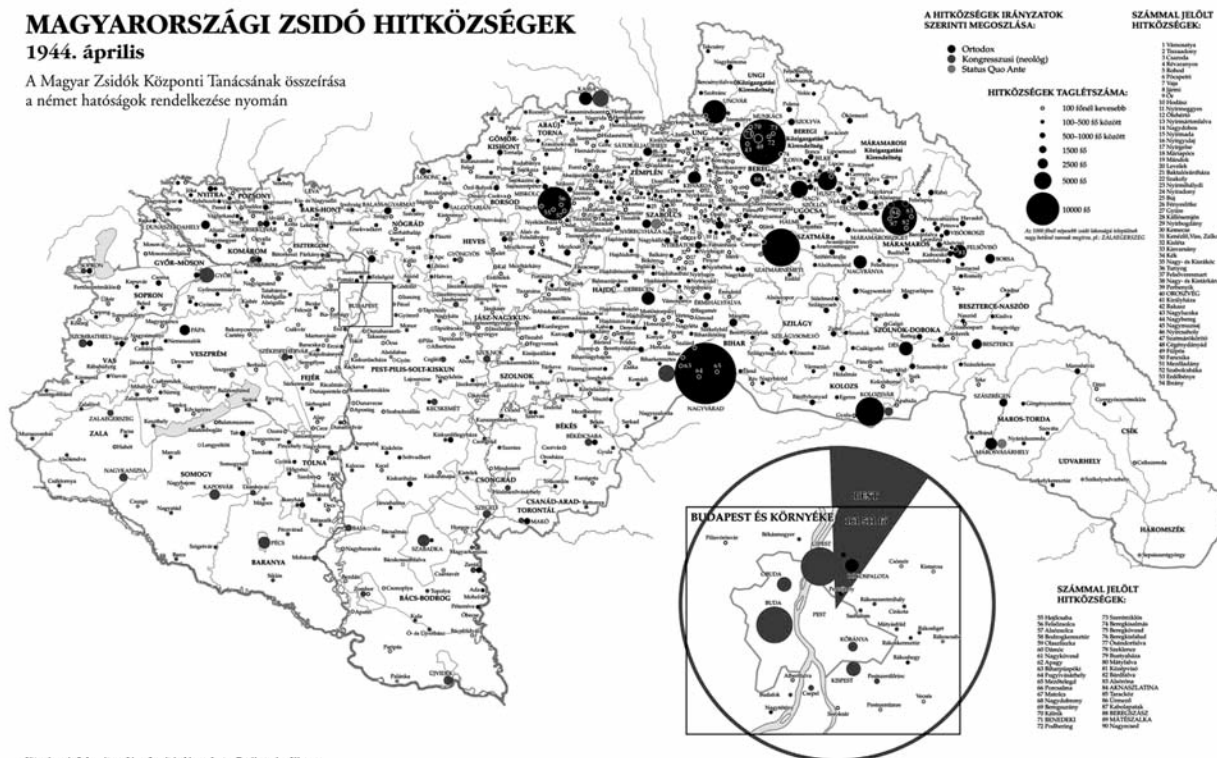
	Az 1910-es magyar népszámlálás szerint (anyanyelv szerint)	Az 1930-as román népszámlálás szerint (nemzetiség szerint)	Az 1941-es magyar népszámlálás szerint
magyar	1 125 732	911 550	1 347 012
román	926 268	1 176 433	1 066 353
német	90 195	német 68 694	német 47 501
jiddis		zsidó 138 885	jiddis 45 593
rutén	16 284		rutén 20 609
szlovák	12 807	egyéb 99 585	szlovák 20 908
egyéb	22 968		roma cigány 24 729
			egyéb 4 586
Összesen:	2 194 254	2 395 147	2 577 291

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK

1944. április

A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása
a német hatóságok rendelkezése nyomán

Készítési: Schweitzer József, sajtó alá rendezte: Frojmovics Kinga
Adattárai nyomán; Bp. MTA Judaizisztikai Kutatócsoport, 1994

3. térkép

országi hatóságok sem vesztegették az időt, s azonnal bevezették a Magyarországon már korábban hatályossá vált zsidóellenes törvényeket és intézkedéseket. A zsidó újságokat betiltották, ahogyan a nem felekezeti klubokat és társaságokat is. A demokratikus és mérsékelt sajtó sem jutott jobb sorsra: a legtöbb helyi sajtószervezet és kiadványt a sovinszta jobboldal szócsövévé változtatták.

A megkülönböztető intézkedések különösen durván érintették a zsidók kereskedelmi és oktatási törekvéseit. Míg a kereskedelemben és a kisiparban tevékenykedőknek sikerült boldogulniuk a törvények megkerülése, illetve a kibúvók kihasználása révén, a köztisztviselőket – kevés kivétellel – elbocsátották, a gimnáziumi vagy felsőoktatásban részesülő diákokat szinte teljesen kizárták az állami oktatási rendszerből.

A magyarországi katonai hatóságok súlyos kezét a magyarok által „szentnek” tekintett Székelyföld négy vármegyéjében élők különösen megéreztek. Felülvizsgálták a térség zsidóságának állampolgárságát, aminek eredményeképp sokukat „kétséges” állampolgárságukért vettek őrizetbe. Különösen súlyos csapás érte például 1940 októberében a csíkszeredai, majd később a borszéki és más székelyföldi települések zsidó közösségeit. Ezekről a településekről zsidó családok tucatjait szedték össze és száműzték. A deportáltakat a

máramarosi Kőrösmező mellett egyszerűen át-dobták a magyar-szovjet határon. A szerencsétlen emberek többsége Erdélyben született, korábban magyar vagy román állampolgársággal rendelkező személy volt. Megmentésükért Slachta Margit katolikus rendfőnök lépett közbe, sajnos kevés eredménnyel.

Azonban bármilyen kemények voltak is ezek a zsidóellenes intézkedések, eltörpültek a Magyarországon 1939-ben bevezetett kötelező munkaszolgálat-rendszer mellett. Ennek első két évét a katonakorú zsidók, noha számos megkülönböztető intézkedést kellett elszenvedniük, viszonylag jól átvészelték. Ám miután 1941 áprilisában Magyarország bekapcsolódott a Jugoszlávia elleni háborúba, a rendszer büntető jellegűvé vált. A zsidó munkaszolgálatosokat arra kényszerítették, hogy civil ruhájukban szolgáljanak: jelvény nélküli katonai sapkát kaptak, és fegyver helyett lapáttal és csákánnyal szerelték fel őket. Azonosításképpen a zsidóknak kötelező volt sárga karszalagot viselniük; a kitértek és a faji törvények értelmében zsidóként azonosított keresztények fehér karszalagot voltak kötelesek hordani. Röviddel azt követően, hogy Magyarország csatlakozott a Harmadik Birodalomhoz a Szovjetunió elleni háborúban (1941. június 27.), a munkaszolgálatot a zsidókérdés „megoldására” is alkalmazták. A szolgálatra rendelt zsidókat gyakran

egyéni alapon, s nem pedig korcsoport szerint hívták be. A katonai-kormányzati hatóságok e tekintetben különös gondot fordítottak arra, hogy a gazdagokat, a jeles szakembereket, a vezető iparosokat és üzletembereket, az ismert cionista és közösségi vezetőket hívják be, és emellett mindazokat, akiket a helyi keresztények „nemkívánatos elemként” feljelentettek. A behívott zsidók közül sokan teljességgel alkalmatlanok voltak a munkaszolgálatra, és végül Ukrajnában, Szerbiában és máshol pusztultak el. Nem állnak rendelkezésünkre adatok a munkaszolgálati rendszer észak-erdélyi zsidó áldozatairól.

Dögcédula

„Egyenruhás” zsidó munkaszolgálatosok bevonulásuk előtt

Zsidó munkaszolgálatosok különböző ukrainai munkahelyeken

Az észak-erdélyi zsidó közösség ugyancsak megszenvedte az 1941 nyarán a magyarországi hatóságok által életbe léptetett „idegenellenes” kampányt. Ez az intézkedés Észak-Erdély valamennyi vármegyéjét érintette, ám különösen a Máramaros és a Szatmár vármegyei közösségeket sújtotta, ahol meghatározhatatlan számú zsidót gyűjtöttek össze mint „idegent”. Ők a mintegy 16 000 – 18 000, Magyarország területéről Kamenyec-Podolszkij közelébe deportált zsidó közé tartoznak, akiknek többségét 1941. augusztus 27 – 28-án lemészárolták.

Hontalan zsidók összegyűjtése és deportálása. 1941 nyara

A számos áldozat és megkülönböztető intézkedés ellenére az észak-erdélyi zsidó tömegek, ahogyan a magyarországiak is, viszonylagos fizikai biztonságban éltek, abban a meggyőződésben, hogy a konzervatív-arisztokrata kormány védelmét továbbra is élvezni fogják. Ez a meggyőződés azonban a Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállását követően szinte azonnal elpárolgott.

A VÉGLEGES MEGOLDÁS

Magyarország megszállása igen nagy mértékben német katonai megfontolásokra alapult. Hitler elhatározta, hogy megátolja Magyarország kiszabadulását a tengelyhatalmak közül – amint az Magyarországnak egyébként valóban célja volt a 2. magyar hadsereg Voronyezsnél elszenvedett 1943. januári megsemmisítő vereségét követően, de különösen azután, hogy ugyanazon év nyarán Olaszország sikeresen kivált a szövetségből. Magát a megszállást Adolf Hitler és Horthy Miklós a klessheimi kastélyban március 18-án megejtett találkozása előzte meg, amelynek során a magyar államfő – kész tények elé állítva – nemcsak hogy behódolt a Führer ultimátumának, de abba is beleegyezett, hogy néhány százezer „zsidó munkást adjon át német ipari és mezőgazdasági vállalkozásoknak.” Nagyrészt ezt az egyezséget használták ki a német és a magyar hivatalnokok „jogi keretként” arra, hogy Magyarországon életbe léptessék a „végleges megoldást.”

Az egyre romló hadi helyzet miatt – a Vörös Hadsereg már Románia határai felé közeledett – a nácik és magyar bűnszövetségeseik úgy döntöttek, hogy fénysebességgel nekilátnak a magyarországi zsidókérdés „megoldásának”. A feladattal megbízott SS-kommandót német részről Adolf Eichmann *SS-Obersturmbannführer* vezette. Annak ellenére, hogy ez a különleges kommandó viszonylag kis létszámú volt – mindössze mintegy száz SS-katonából állt –, a feladatot sikeresen véghezvitte, elsősorban azért, mert az újonnan megalakított magyar kormány teljes támogatását élvezte.

A kormány, amelyet a Horthy által 1944. március 22-én alkotmányosan kinevezett Sztójay Döme vezetett, az állam hatalmi eszközeit – a csendőrséget, a rendőrséget és a köztisztviselői kart – a nácik rendelkezésére bocsátotta. Ráadásul zsidóellenes rendeletek sorozatát hozta meg, amelyek célja a zsidók elkülönítése, megjelölése, kifosztása és gettósítása volt, tömeges deportálásukat megelőzően. A zsidóellenes hadjáratot, illetve

a deportálások egyes részleteit április 4-én dolgozták ki egy közös német-magyar értekezleten, amelyet a belügyminisztériumban tartottak Bakó László, a minisztérium egyik államtitkárának vezetésével. A résztvevők között volt Ferenczy László alezredes, a zsidók gettósításával és deportálásával megbízott csendőrtiszt is.

A zsidók összegyűjtésére, gettósításra, koncentrációra és deportálásra vonatkozó tervet, amely az április 4-i tárgyalások alapját képezte, Endre László, a belügyminisztérium másik államtitkára készítette elő. Ezt Bakó aláírásával április 7-én jegyezték be mint a 6163/1944. res. számú titkos rendeletet. Az államhatalom helyi képviselőihez szóló rendelet tisztázta a magyarországi zsidókérdés végleges megoldásához szükséges kötelező lépéseket. A zsidók ellen alkalmazandó intézkedések részleteivel kapcsolatos tudnivalókat több, szigorúan bizalmas rendelet fogalmazta meg, kiemelve, hogy a deportálásra rendeltetett zsidókat össze kell gyűjteni, tekintet nélkül nemre, életkorra vagy egészségi állapotra. A belügyminiszter a rendelet alkalmazásával kapcsolatos utasításokat bocsátott ki, mégpedig három nappal a szigorúan titkos rendelet szétküldése előtt. Az egyik titkos rendeletben a miniszter utasította az alárendelt polgármesteri, rendőrségi és csendőrségi szerveket, hogy szorgalmazzák a zsidó lakosok helyi zsidó intézmények által történő összeírását. A valamennyi családtagot, pontos lakcímeiket és az összes lajstromozott személy anyjának a nevét tartalmazó listákat négy példányban készítették el; ezek egyike a helyi rendőrséghez, másik a legközelebbi csendőrparancsnoksághoz került, a harmadikat pedig a belügyminisztériumhoz továbbították. Hogy megbizonyosodjanak arról, egyetlen zsidó sem csúszik át a hálón, a beszerzési minisztérium is parancsot adott nyilvántartási jegyzék elkészítésére, állítása szerint azért, hogy a zsidók számára nyújtott élelmiszerjuttatásokat szabályozhassa.

Anélkül, hogy tudatában lettek volna az elkülönítésüket és gettósításukat elősegítő intézkedések – a listákra történő feliratkozásnak, illetve a sárga Dávid-csillag viselésének – borzasztó következményeivel, az Észak-Erdélyben élő zsidók tömegei, ahogyan egyébként hitsorsosaik nagy többsége az ország más részeiben, egyetértettek a helyi zsidó közösségek vezetői által hozott intézkedésekkel. Ellentétben a magyarországi zsidóság országos vezetőivel, akik tökéletesen tájékozottak voltak, a helyi közösségek vezetői – a kolozsvári vezetők kivételével –, éppoly keveset tudtak az intézkedések valódi céljáról, mint az ál-

taluk vezetett tömegek. A listákat a kisebb zsidó közösségekben, különösen a falvakban, rendszerint a hitközségi titkár vagy az anyakönyvvezető készítette el; nagyobb városokban a jegyzékek elkészítésével olyan fiatalembereket bízták meg, akiket még nem mozgósítottak katonai munkaszolgálatra. Ők általában kettesével dolgoztak, lelkiismeretesen feltérképezve a teljes közösséget, azon igyekezve, nehogy egyetlen utcát vagy házat is kihagyjanak, és ezáltal „megfosszák az embereket az élelmiszeradagtól.”

A náci és magyar cinkosai a zsidóellenes hadjárat főhadiszállását Munkácson (ma Mukacseve, Ukrajnában) rendezték be. A végleges megoldás kivitelezésével megbízott magas rangú hivatalosok április 7-i találkozásán Endre László kiadta a zsidóellenes hadjárat életbe léptetésével kapcsolatos utasításokat, a 6163/1944. res. számú rendelet előírásaival összhangban. Egyebek mellett meghatározta, hogy a zsidókat üres raktárépületekbe gyűjtsék össze, elhagyott vagy nem működő gyárakba, téglagyárakba, zsidó hitközségi létesítményekbe, zsidó iskolákba és hivatalokba, illetve zsinagógákba.

A KATONAI HADMŰVELETI TERÜLETEK

Mivel a zsidóellenes intézkedéseket álcázni nem lehetett, és a zsidók tömeges kilakoltatása zökkenőket okozott az érintett közösségek kereskedelmi életében, a náci és magyar büntörtszállítók arra kényszerültek, hogy a műveleteknek katonai értelmezést adjanak. Feltételezték, és igazuk volt, hogy a helyi lakosság – a zsidóság egy részét beleértve – megérti a zsidók eltávolításának szükségességét a közelgő frontvonalak előtt „azért, hogy megvédjék a Tengely érdekeit a zsidó-bolsevik machinációkkal szemben.” Április 12-én a minisztertanács, visszamenőleges hatállyal, április 1-i kezdettel, Kárpátalját és Észak-Erdélyt, a zsidótlanításra kijelölt első két zónát, katonai hadműveleti területté nyilvánította. A kormány Ricsóy-Uhlarik Bélát jelölte ki, hogy az észak-erdélyi hadműveleti területen kormánybiztosként szolgáljon.

AZ ÖSSZEGYŰJTÉS ÉS A GETTÓSÍTÁS ALAPTERVE

A német és a magyar zsidóellenes szakemberek által kidolgozott alapterv a zsidók összegyűjtését és gettósítását több elkülönülő szakaszban írta elő:

– a falusi és a kisvárosi zsidókat össze kell szedni, és átmenetileg zsinagógákban és hitközségi épületekben kell elhelyezni;

– miután értéktárgyaikat elszedték tőlük, a falvakban és a kisvárosokban összegyűjtött zsidókat a szomszédos nagyobb városokba, rendszerint a járási székhelyen lévő gettóba kell átszállítani;

– a városi zsidókat össze kell gyűjteni, és kijelölt területre kell szállítani, amely gettóként szolgál, és a város többi részétől teljesen el van szigetelve. Egyes városokban a gettót a zsidónegyedben kell létrehozni, másutt gyárakban, raktárakban, téglagyárakban vagy a szabad ég alatt;

– a zsidókat megfelelő vasúti eszközökkel rendelkező központokban kell összegyűjteni, hogy gyorsan lehessen bevagonírozni és elszállítani őket.

A zsidókat minden egyes szakaszban különleges vizsgálatnak vetették alá. A vizsgálatokat csendőr- és rendőrtisztviselők végezték, akiket a helyi nyilasok és más büntörtszállítók is segítettek a „munkában”, s akiknek az volt a dolguk, hogy a zsidókat értéktárgyaik átadására kényszerítsék.

Logisztikai okokból a zsidók elleni – „tisztoztató akció”-nak is nevezett – gettósítási és deportálási hadjáratot területi alapon szervezték meg, az ország tíz csendőrkerülete szerint. A kerületeket hat ún. zsidótlanítási műveleti zónára osztották, amelyek egy vagy két csendőrkerületet foglaltak magukba. Észak-Erdély a IX. (kolozsvári) és a X. (marosvásárhelyi) csendőrkerületet foglalta magába, amelyek a II. műveleti zónát alkották. Máramaros és Ugocsa vármegye a VIII. csendőrkerülethez, illetve az I. zsidótlanítási (gettósítási és deportálási) zónához tartozott. (4. térkép)

A fontossági sorrendet számos katonai, politikai és pszichológiai tényezőt szem előtt tartva alakították ki. Lényeges volt az időtényező is, a Vörös Hadsereg gyors közeledése miatt. Politikai

A vidéki zsidók gettósítása

CSENDŐRKERÜLETEK ÉS DEPORTÁLÁSI ZÓNÁK 1944-BEN

4. térkép

szempontból azért volt célszerű Kárpátaljjal és Észak-Erdéllyel kezdeni, mert a központi és a helyi magyar hatóságok, illetve a helyi lakosság kevésbé érzékenyen reagált arra, ami a „galíciái”, a „keleti”, a „hontalan”, nem magyarosodott és főképpen jiddisül beszélő tömegekkel történik, mint arra, ami az asszimilálódott zsidókkal.

Németországi „munkára” történő összegyűjtésüket számos magyar jobboldali kör, mint kettős haszonnal járó akciót, elfogadta: Magyarország megszabadul az „idegen” elemektől, és ugyanakkor hozzájárul a közös háborús erőfeszítésekhez, ezáltal is siettetve a német megszállás végét és a teljes szuverenitás helyreállítását.

A GETTÓSÍTÁSRÓL SZÓLÓ KORMÁNYRENDELET

Akárcsak az a döntés, amely Kárpátalját és Észak-Erdélyt hadműveleti zónának nyilvánította, a gettók létrehozását előirányzó rendelet is *ex post facto* alapon született meg. Az április 26-án kiadott 1610/1944. M.E. számú kormányrendelet április 28-án lépett hatályba. A rendelet állítólagos célkitűzéseit és a mögötte meghúzódó okokat Jaross Andor belügyminiszter vázolta a minisztertanács április 26-i ülésén. Azt állította, hogy jobb gazdasági helyzetük folytán a városi zsidók sokkal jobb lakáskörülmények között élnek, mint

a nem zsidók, s ezért az egész lakáshelyzet átalakításával „egészségesebb helyzetet lehet teremteni.” A zsidókat kisebb lakásokba kell költöztetni, s egyszerre több családot is el lehet helyezni egy-egy lakásban. A nemzet biztonsága, érvelt a továbbiakban Jaross, azt követeli, hogy a zsidókat a falvakból és a kisvárosokból a nagyobb városokba telepítsék át, ahol a helyi vezető tisztségviselők – a polgármesterek vagy rendőrfőparancsnokok – külön negyedek vagy kerületek jelölnek ki számukra.

A zsidók összegyűjtéséről szóló rendelet legfontosabb rendelkezéseit a 8. és a 9. cikkely tartalmazta. Az előbbi arról rendelkezett, hogy zsidók nem élhetnek 10 000 főnél kisebb lélekszámú településen, míg az utóbbi kikötötte, hogy a kis- és nagyobb városok polgármesterei megszabhatják, hogy zsidók mely negyedekben, utcákban és épületekben jogosultak lakni. Ez a jogi eufemizmus valójában felhatalmazást adott a helyi hatóságoknak a gettók létrehozására. A gettók elhelyezkedése és a bennük uralkodó körülmények tehát a polgármesterek és segítők beállítottságától függött.

A GETTÓSÍTÁSI ÉRTEKEZLETEK

Az Észak-Erdélyben élő zsidók gettósításának részleteit két értekezleten beszélték meg és véglegesítették, amelyeken Endre László államtitkár

elnökölt. Ezeken az értekezleteken a végleges megoldással megbízott magas rangú magyarországi hivatalnokok vettek részt, továbbá a vármegyék és a városok vezetői, beleértve az ispánokat és/vagy az alispánokat, a polgármestereket és az érintett vármegyék rendőrségének és csendőrségének parancsnokait. Az első értekezletet Szatmárnémetiben tartották 1944. április 26-án, ahol a IX. csendőrkerületbeli vármegyék – Beszterce-Naszód, Bihar, Kolozs, Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka – zsidótlanítását tárgyalták meg. A másodikat két nappal később Marosvásárhelyen rendezték, és az a Székelyföld – a X. csendőrkerület vármegyéi: Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely – zsidóságának összegyűjtéséről és gettósításáról szólt. Április 16. után kezdetét vette a Máramaros és Ugocsa vármegyében élő észak-erdélyi zsidók összegyűjtése, akiket az I. zsidótlanítási zónát képező VIII. csendőrkerület többi zsidó közösségével együtt hurcoltak a kijelölt gyűjtőhelyekre.

Endre László minden egyes értekezleten áttekintette a zsidók összegyűjtésekor követendő eljárásokat, amelyeket a 6163/1944. számú rendelet taglalt, Meggyesy Lajos pedig újabb és újabb elgondolásokkal rukkolt elő a zsidók vagyonának elkobzását illetően. Meggyesy különös gondot fordított rá, hogy a zsidók pénze, aranya, ezüstje, ékszerei, írógépei, fényképezőgépei, karórai, szőnyegei, szőrméi és festményei „jó” helyre kerüljenek.

Ferenczy ismertette, hogy milyen előzetes lépések történtek már a zsidók gettósítása érdekében, s a IX. csendőrkerületen belül megjelölte azokat a városokat – Dés, Kolozsvár, Nagybánya, Nagyvárad, Szamosújvár, Szatmárnémeti és Szilágysomlyó –, ahol a fő begyűjtési központok lesznek. A sor később kiegészült Beszterccével, míg Szamosújvár csak ideiglenesen töltötte be gyűjtőtábori szerepét, mert az ott összezsúfolt zsidókat a kolozsvári gettóba szállították át. A X. csendőrkerületben Marosvásárhely, Szászrégen és Sepsiszentgyörgy városai lettek a fő begyűjtési központok.

Még egy fontos pont szerepelt a körzeti értekezletek napirendjén: a különböző gettósítási bizottságok összetétele (vagyis a zsidóellenes akciók irányításával megbízott tisztak és tisztviselők személye), illetve azoknak a földrajzi területeknek a kijelölése, ahonnan a zsidókat elszállítják majd a nagyobb gettóba. Mivel a gettók többsége megyeszékhelyeken működött, az a döntés született, hogy a különböző megyékben ezek a gettók egyszersmind a fő gyűjtőállomások és bevonóirozások is legyenek.

A GETTÓSÍTÁSI KAMPÁNY

A rendelet és a két értekezleten közölt szóbeli instrukciók értelmében a zsidók gettósításával összefüggő valamennyi intézkedés fő irányítója az adott helység vagy terület vezető államigazgatási tisztviselője volt. Az akkoriban hatályos magyar törvények szerint ez a nagyobb és kisebb városokban a polgármestert, a falvakban pedig a vármegyei alispánt jelentette. A zsidók összegyűjtését és gettóba szállítását a rendőri és csendőri szervek végezték, de részt vettek benne a helyi közszolgálati szervek is, beleértve a közjegyzői hivatalt és az egészségügyi szerveket is.

A polgármesterek, akik a nekik alárendelt szervek vezetőivel együttműködve jártak el, nemcsak arra kaptak felhatalmazást, hogy a gettósítási műveleteket irányítsák és felügyeljék, hanem arra is, hogy a gettók helyét kijelöljék, és a mentességért folyamodó zsidókat megsűrjék. Nekik kellett gondoskodniuk arról is, hogy a gettóban az alapvető közszolgáltatások működjenek.

Néhány nappal az észak-erdélyi gettósítási kampány május 3-ára tervezett kezdete előtt a nagyobb és kisebb városok különleges bizottságai értekezleteket tartottak, hogy a gettók helyét meghatározzák, és a zsidók összegyűjtéséhez szükséges logisztikai feltételeket biztosítsák. A bizottságok rendszerint a polgármesterből, az alispánból, valamint a helyi csendőrség és rendőrség vezetőiből álltak. Bár ami a zsidók gettóba zárásának szigorúságát, valamint a gettók helyét és a bennük uralkodó körülményeket illeti, szinte mindenütt ugyanazok az eljárási szabályok voltak érvényben, nagyon sok múlt az adott polgármester és beosztottjai beállítottságán. Az olyan városokban például, mint Nagyvárad és Szatmárnémeti, a gettókat a város szegények, túlnyomórészt zsidók lakta részein hozták létre; más városokban, így Besztercén, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Szászrégenben és Szilágysomlyón a gettókat téglagyárakban alakították ki. A dési gettó a Bungur nevű erdőben működött, ahol néhány zsidót sebtében összetákolat barakkban helyeztek el, a többség azonban a szabad ég alatt tengődött.

Május 2-án este, a gettósítás előestéjén a polgármesterek rendkívüli utasításokat adtak ki a zsidóknak, amelyeket a joghatóságuk alá tartozó valamennyi területen közszemlére tettek. A szöveg lényegében megegyezett a 6163/1944. számú rendeletben foglaltakkal, de azért voltak árnyalatnyi különbségek az egyes városok között.

A közel 160 000 észak-erdélyi zsidó gettósítása május 3-án hajnali 5 órakor kezdődött. A zsidók

összegyűjtését a 6163/1944-es határozat előírásai, illetve a gettósítási tervet részletező két értekezleten az Endre László és társai által szóban megfogalmazott utasítások szerint hajtották végre.

A zsidókat rendszerint a helyi polgármesteri hivatal által összeállított különleges egységek gyűjtötték össze. Ezek többnyire köztisztviselők-ből álltak, beleértve helyi elemi és gimnáziumi tanárokat, csendőröket és rendőröket, valamint önkéntes nyilasokat is. Az egységeket a polgármesteri bizottságok szervezték meg, és azok hatáskörébe tartoztak.

A gettósítási kampányt a kolozsvári főhadiszállású területi zsidótlanító egység irányította. Az egység élén Ferenczy László állt, s az Eichmann-féle különleges kommandó több képviselőjének útmutatásai szerint működött. Az észak-erdélyi területi zsidótlanítási hivatalok és a budapesti központi szervek közötti összeköttetést két különleges csendőrségi futárkocsi biztosította, ezek nap mint nap ellentétes irányban közlekedtek, és Nagyváradon, a főváros és Kolozsvár közötti csaknem félúton találkoztak. Az észak-erdélyi gettósítás feletti közvetlen és átfogó parancsnokságot Paksy-Kiss Tibor csendőr ezredes gyakorolta, aki Nagyváradon különleges hatáskörrel ruházta fel barátját és hasonló elveket valló munkatársát, Péterffy Jenő alezredest.

A vidéki települések zsidóságát előbb a helyi zsinagógában vagy a zsidó hitközség épületében gyűjtötték össze. Egyes városokba a gettóba szállítás előtt kisebb központokba zsúfolták össze a zsidókat. Ahová kerültek, mindenütt vallatási eljárásnak vetették alá és egyre embertelenebb módon próbálták értékeik átadására kényszeríteni őket.

Akárcsak Magyarország más területein, a zsidók gettóba tömörítése Észak-Erdélyben is zökkenőmentesen zajlott. Nincs tudomásunk róla, hogy akár a zsidók, akár a keresztények bármiféle ellenállást tanúsítottak volna. A végleges megoldás realitásait nem ismerő zsidó tömegek viszontagságos, de vélhetően nem végzetes sorsukba beletörődve vonultak be a gettóba. Egyesek logikusnak tartották, hogy az adott terület hadművelleti területté válása előtt a zsidókat „elkülönítik”. Mások elhitték azt, amit egyes zsidó vezetők, valamint antiszemita elemek híreszteltek, nevezetesen hogy csak áttelepítik őket a dunántúli (egyébként nem létező) Kenyérmezőre, ahol a háború végéig mezőgazdasági munkát fognak végezni. Megint mások abban reménykedtek, hogy mivel a Vörös Hadsereg már nincs na-

gyon messze, gettóba zárásuk viszonylag rövid ideig fog tartani.

A keresztények, még azok is, akik a zsidók iránt baráti érzelmekkel viseltettek, túlnyomórészt tétlenek maradtak. Ideológiai okokból vagy abban a reményben, hogy részesülnek a zsidóktól elkobzott vagyonból, sokan együttműködtek a hatóságokkal.

Fosztogatás 1944-ben

Az a tény, hogy a zsidóellenes kampány Észak-Erdélyben ugyanolyan zökkenőmentesen ment végbe, mint másutt, részint annak is tulajdonítha-

tó, hogy számottevő ellenállási mozgalom nem létezett, a zsidóüldözés tömeges elítéléséről nem is beszélve. Az erdélyi keresztény egyházfők viszonyulását a zsidókérdéshez a semlegesség és a passzivitás jellemezte. Jól érzékelhető volt ez például Vásárhelyi János református püspök és Józsan Miklós unitárius püspök magatartásában. Példamutató kivételt jelentett Márton Áron erdélyi katolikus püspök magatartása, akinek hivatalos rezidenciája az Erdély romániai részén (Dél-Erdélyben) található Gyulafehérváron volt.

Az észak-erdélyi gettószítási kampány mindent egybevéve alig egy hét leforgása alatt lezajlott. A kampány első napján közel 8 000 zsidót gyűjtöttek össze. Május 5. deléig ez a szám 16 144-re, május 6-ig 72 328-re, május 10-ig pedig 98 000-re emelkedett. Alapjában véve Észak-Erdély minden vármegyéjében ugyanazok az eljárási szabályok vonatkoztak a zsidók összegyűjtésére, kihallgatására, vagyonuk elkobzására, valamint a gettók kialakítására és igazgatására. A zsidókat viharos gyorsasággal gyűjtötték össze, még arra is alig jutott idejük, hogy becsomagoljanak, s máris terelték őket a gettókba. A gettók belső igazgatását egy-egy zsidó tanácsra bízták, amely általában a helyi zsidó hitközség tradicionalista vezetőiből állt. Az észak-erdélyi gettókbán hasonló életkörülmények uralkodtak, mint az ország más részein létesített gettókbán.

A GETTÓKBAN URALKODÓ KÖRÜLMÉNYEK

A gyűjtőtáborokban – a vidéki gettókbán – a helyi zsidó tanácsoknak kellett gondoskodniuk az összes zsidó élelmezéséről, beleértve azokról is, akiket a szomszédos községekből hoztak. A fő- és gyakran egyetlen étel minden nap kevés krump-lileves volt. A sovány fejadagok ellenére az élelmezés égető gondná vált az első napok elmúltával, amikor a falusi zsidók magukkal hozott készletei elfogytak. A gettókbán rendkívül nehezen elviselhető, gyakran brutális, embertelen életkörülmények uralkodtak. A gettókon belüli lakások borzalmas túlszűfoaltsága, a teljesen elégtelen főzési, tisztálkodási és egészségügyi lehetőségek szinte kibírhatatlan nehézségeket okoztak, s a lakók között feszültségeket szültek. Bármennyire siralmasak voltak is azonban a körülmények a városi gettókbán, mindez semmi volt azokhoz a kegyetlen viszonyokhoz képest, amelyek a téglagyárakban és az erdőkben uralkodtak, ahol a zsidók hetekig a szabad ég alatt voltak kénytelenek tengődni. Ami a vízellátást illeti, a több ezer get-

tólakóra általában alig néhány vízcsap jutott, s néhány nap leforgása alatt gyakran ezek is használhatatlanná váltak. A zsidók gödröket ástak maguknak, amelyeket latrinaként használtak. Az enyhébb megbetegedések és szokványos meghűlések természetesen gyakorlatilag mindenkit megtámadtak. Sokan azonban a súlyosabb betegségeket, így például vérhast, tifuszt vagy tüdőgyulladást kaptak.

A rossz egészségügyi viszonyokat tetézte a gettótokat őrző csendőrök és rendőrtisztek általában barbár magatartása. A hatóságok mindegyik gettóban kijelöltek egy különálló épületet – a „pénzverdét” –, ahol a szadista csendőrök és detektívek addig kínoztak zsidókat, amíg ki nem szedték belőlük, hová rejtették el értéktárgyaikat. Gyakran megtörtént, hogy férjeket kínoztak feleségük és gyermekeik szeme láttára; bevett szokás volt, hogy feleségeket vertek férjük, illetve gyermekeket kínoztak szüleik jelenlétében. A kínzók általában kegyetlen és barbár eszközöket alkalmaztak: nádpálcával vagy gumibottal verték az áldozatok talpát; addig pofozták és rugdalták őket, amíg elvesztették az eszméletüket. Előszeretettel verték a férfiak heréit; motozáskor kollaboráns és a tisztasággal mit sem törődő női önkéntesek és bábák vizsgálták a nők, időnként egészen fiatal lányok vagináját, sokszor a férfi nyomozók szeme láttára. Voltak különösen szadista kihallgatók, akik az áldozatokból elektromos készülékekkel próbáltak vallomást kicsikarni. A készülék egyik végét az áldozatok szájába helyezték, a másikat a vaginájukba vezették be, vagy a heréikre erősítették. Az embertelen kínzások sok áldozatot az örületbe vagy az öngyilkosságba kergettek.

Igaz, egyes településeken akadt néhány helyi tisztviselő, aki a rendkívüli körülmények között is igyekezett a lehető legemberségesebb módon viselkedni, de példájuk csak a szabályt erősítő kivétel maradt.

DEPORTÁLÁS: AZ ALAPTERV

A Lengyelországban történetekkel ellentétben Magyarországon a zsidók viszonylag rövid ideig várakoztak a gettókbán: a vidéki gyűjtőhelyek mindössze egy-két napig léteztek, és a többnyire megyeszékhelyeken kialakított nagy gyűjtőtáborok és vagonírozási központok is rövid életűek voltak. Észak-Erdélyben ez utóbbiak is mindössze pár hétig működtek. A deportálás technikai és szervezési részleteit Endre László vezetésével dolgozták ki, aki május elején emlékeztetőt adott ki közvetlen beosztottjainak, amelyben a zsidóel-

lenes művelet általános irányelveit ismertette, különös hangsúlyt helyezve a kampány során szükséges magyar-német együttműködésre. Az emlékeztető részleteit a május 8–9. között Munkácson megtartott tanácskozáson vitatták meg, amelyen részt vettek a vármegyék és a megyeszékhelyek legmagasabb rangú közigazgatási, rendőrségi és csendőrségi vezetői. A Ferenczy László elnöklétével lezajlott értekezleten részletes eligazítás hangzott el a zsidók bevonóirózása során alkalmazandó eljárásokról és a különböző gettóközpontokból indítandó transzportok pontos menetrendjéről. A menetrendet egyeztetették a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA) utasításaival, amelyeket az Eichmann-féle *Sonderkommando* dolgozott ki, s amelyek az ország kelettől nyugatig történő zsidótlanítását irányozták elő. A terv szerint először a kárpátaljai, az északkelet-magyarországi és az észak-erdélyi zsidókat kellett deportálni, május 15. és június 11. között. Az értekezleten véglegesítették azokat az írásbeli utasításokat is, amelyeket a gettó- és bevonóirózási központok polgármesterei kaptak, a zsidók deportálására vonatkozó eljárásokról és technikai részletkérdésekről.

A SZÁLLÍTÁS MEGSZERVEZÉSE

A deportálás menetrendjét és az útvonalat az 1944. május 4–6. között Bécsben tartott tanácskozáson véglegesítették, amelyen a vasutak, a magyar csendőrség és a német biztonsági rendőrség (*Sicherheitspolizei* – SIPO) képviselői vettek részt. A csendőrség küldöttségét Lulay Leó, Ferenczy munkatársa vezette, az Eichmann-féle *Sonderkommando*t pedig Franz Novak szállítási ügyi szakértő képviselte.

A résztvevők három alternatív deportálási útvonalat vettek figyelembe. Miután a lehetőségek katonai, stratégiai és pszichológiai vonzatait megvizsgálták, úgy döntöttek, hogy a magyar zsidók deportálása május 15-én kezdődjön el, Kassán és Kelet-Szlovákián keresztül Auschwitzig közlekedő vonatszerelvényekkel, amelyek Presov, Muszyna, Tarnow és Krakkó városokon haladjanak át. Megegyezésre jutottak a naponta indítható deportáló vonatok számát illetően is. Míg Endre László – aki a lehető leghamarabb szeretne volna véghezvinni Magyarország „zsidótalanítását” – azt javasolta, hogy naponta hat vonatot indítsanak, Eichmann, aki Auschwitz gázkamráinak és krematóriumainak kapacitásáról pontosabb információkkal rendelkezett, eredetileg mindössze kettőt javasolt. Végül napi négy vonatban egyez-

tek meg, amelyek hozzávetőleg 12 000 zsidót szállítsanak el. A Wehrmacht és a német vasút a szükséges vasúti eszközök biztosításában természetesen segítőkésznek bizonyult, ami újlag azt igazolta, hogy a náci vezetők rögeszmés törekvése a végleges megoldás megvalósítására még a birodalom katonai szempontjait is háttérbe szorította. A náci vezetők és magyar cinkosaik nagyobb fontosságot tulajdonítottak a zsidók deportálásának, mint annak, hogy a tengelyhatalmak szállítóeszköz-igényeit kielégítsék, holott a szovjet csapatok már gyors ütemben közeledtek a Kárpátokhoz.

A DEPORTÁLÁS

Összhangban a május 8-án és 9-én Munkácson meghozott döntésekkel, május 15-én a menetrend szerint megkezdődtek a deportálások a VIII., a IX. és a X. csendőrkerületből (Kárpátalja, Északkelet-Magyarország és Észak-Erdély), amelyeket az I. és a II. zsidótlanítási művelési zónává nyilvánítottak. Naponta négy vonatot (mind-egyik 35-40 vagonból állt) irányítottak a különböző bevonóirózási központokba, hogy – a jól meghatározott menetrendnek megfelelően – emberi rakományukat felvegyék. Minden egyes vonat körülbelül 3000 tehervagonokba zsúfolt zsidót szállított, vagononként átlagosan 70-80 személyt. Minden vagon két vödörrel láttak el: egyiket az ivóvíznek, a másikat az ürüléknek szánták. Az egyik elsőként kiürített gettó a kassai volt, s ezen a vasúti csomóponton át hagyta el az országot csaknem valamennyi deportáló vonat. Itt a vonatokat kísérő magyar csendőröket németek váltották fel.

A zsidók „az utazásra” csak néhány személyes holmit vihettek magukkal. Szigorúan tilos volt készpénzt, ékszert vagy más értéktárgyat maguknál tartaniuk. Közvetlenül azelőtt, hogy a gettók-

A bevonóirózás és deportálás

A vidéki zsidóság bevagionírozása és deportálása

ból a bevagionírozási állomásra vitték őket, valamennyiüket újból megmotozták. A motozások brutalitása változó volt, de mindenhol egyformán megalázó. Az átkutatások során a személyes iratokat, köztük a személyi igazolványokat, okleveleket, sőt katonai igazolványokat gyakran összetépték, így azok büszke tulajdonosai „személytelené” váltak. Nem sokkal ezután felfegyverzett csendőrök és rendőrök hajtották a zsidókat a bevagionírozási állomásokra. Miután a zsidókat meglehetősen kegyetlenséggel a tehervagonokba besúfolták, a kocsikat leláncolták és lelakatolták. A végleges megoldásért felelős német és magyar

vezetők rideg hivatalnoki szellemben naponta jegyezték a bevagionírozás és a deportálás menetét. Ferenczy a belügyminisztérium XX. osztálya elé terjesztette jelentéseit. Az Eichmann-féle *Sonderkommando* jelentéseit Otto Winkelmannak, Magyarország legmagasabb rangú SS- és rendőrfőnökének küldték, aki szokás szerint továbbította azokat nem csupán az RSHA-nak, de Edmund Veessenmayer, Hitler magyarországi teljhatalmú képviselőjén keresztül a német külügyi hivatalnak is.

Auschwitz-Birkenau és a rámpáig vezető vasútvonal

A jelentések tanúsága szerint a művelet első két napján a deportált zsidók száma 23 363 volt. Május 18-ig elérte az 51 000-et. Ahogy múltak a napok, a deportáltak száma drasztikusan emelkedett: május 19. – 62 644; május 23. – 110 556; május 25. – 138 870; május 28. – 204 312; május 31. – 217 236; június 1. – 236 414; június 2. – 247 856; június 3. – 253 389 és június 8. – 289 357.

A június 7-i transzport, amelyet a következő napon jelentettek, volt az utolsó az I. és II. zónából. Ezzel a végleges megoldás német és magyar szakemberei elérték céljukat: huszonnégy nap leforgása alatt 289 357 zsidót deportáltak 92 vonat-szerelvényvel, napi átlagban 12 056, vonatonként 3145 személyt. Közöttük volt az Észak-Erdély gettóiból 45 vonattal deportált 131 639 zsidó is.

Egy beregszászi traszport megérkezése Auschwitz-Birkenauban 1944 május második felében

A szelekció folyamata: a munkára alkalmasak és alkalmatlanok kiválasztása...

ZSIDÓELLENES MAGYAR ATROCITÁSOK DÉL-ERDÉLYBEN

Az észak-erdélyi zsidó áldozatok számát a magyar haderő 1944. szeptemberi dél-erdélyi benyomulását követően végrehajtott zsidóellenes akciók is növelték. A helyenként egy hónapnál hosszabban is elhúzódó magyar katonai fennhatóság idején Aradon, Tordán és más településeken a zsidókat sárga csillag viselésére kötelezték, és míg egyes helységekben – így Aradon is – a gettósításukat és deportálásukat tervezték, másutt azonnali megsemmisítésükhöz láttak hozzá. A mezőszegi Sármáson például szeptember 16-ról 17-re virradóan a szélsőjobboldali magyar tisztek irányította csendőrség a település 126 zsidó lakosát (52 nőt, 43 gyermeket és 31 férfit) agyonlőtte, és közös sírban elföldelte. Ugyanebben az időszakban a magyar alakulatok Marosludason 17, Aradon pedig 6 zsidót gyilkoltak meg.

BŰN ÉS BŰNHŐDÉS

A háborút követően háborús bűnökért bíróság elé állítottak sok – de bizonyosan nem valamennyi – olyan német és magyar katonát és civilt, akik az észak-erdélyi „végleges megoldás” megszervezésében és végrehajtásában szerepet játszottak. Több-

ségük elmenekült a visszavonuló német csapatokkal, és elkerülte a bűnvádi eljárást azáltal, hogy miután a szövetséges csapatok elfogták őket, azonoságukat sikeresen kendőzték. Másoknak sikerült Nyugaton letelepedniük, és a hidegháború alatt a kommunizmus és a Szovjetunió elleni harc hasznos eszközeiként tűntek fel.

Mindazonáltal a végleges megoldás kiterveléséért és végrehajtásáért felelős viszonylag nagyszámú magas rangú magyar kormányzati és katonai vezetőt állítottak bíróság elé Budapesten, egyebek mellett az Észak-Erdélyben elkövetett bűnökért is. A magyarországi zsidóellenes hadjáratért felelős számos náci vezető és SS-tiszt ellen indult eljárás a világ több pontján, így Nürnbergben, Frankfurtban, Pozsonyban, Bécsben és Jeruzsálemben.

A háborús bűnökkel gyanúsítottak összegyűjtése és vád alá helyezése Észak-Erdélyben – és máshol a háború utáni Romániában – az 1944. szeptember 12-én Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződésben meghatározottak szerint történt. Végrehajtását a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság felügyelete alatt működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság vigyázta fel; az egyezség egyebek között kimondta a második bécsi döntés semmisségét is, s visszaadta Észak-Erdélyt Romániának. A népbíróságokat a román igazságügyi

A tanulmány illusztrációi az Auschwitz Albumból valók. A képeken szereplő áldozatokat Magyarország akkori területéről deportálták.

minisztérium 1945. április 21-én meghozott 312. számú törvényrendeletének irányelvei szerint szervezték meg és működtették. A csendőrségi, a katonasági, a rendőrségi és a polgári vezetők által az észak-erdélyi zsidóellenes hadjárat során elkövetett bűnöket, beleértve a vagyonelsajátítást, a gettósítást és a deportálást, az Andrei Paul (Polák Endre) fővádló által vezetett közvádlói csoport által készített vádirat részletezte.

A 185 gyanúsított háborús bűnös pere 1946 tavaszán Kolozsváron zajlott, a Nicolae Matei törvényszéki bíró által elnökölt népbíróságon. A 185 vádlott közül mindössze 51 volt letartóztatásban, a többiek tárgyalása *in absentia* (helyi jogi szóhasználat szerint: *in contumaciam*), azaz hiányukban zajlott. Az eljárások rögzítették az észak-erdélyi vármegyékben, járásokban és közösségekben lezajlott végeleges megoldás háttorzongató részleteit.

A tárgyalás 1946. május végén zárult, amikor a Kolozsvári Népbíróság kimondta az ítéletet. Az ítéletek kemények voltak. A vádlottak közül 30-at halálra ítélték, a többieket pedig összesen 1204 évnyi börtönbüntetésre. Mindazonáltal a halálra ítélték mindegyike azok közül a vádlottak közül került ki, akiknek tárgyalása *in absentia* zajlott, mivel valamennyien megszöktek a visszavonuló náci

csapatokkal. Közöttük volt Paksy-Kiss Tibor ezredes, a térség gettósításával megbízott csendőrtiszt is. A hiányzók között nagy volt az aránya azoknak is, akiket életfogytiglanra ítélték. A letartóztatásban lévők közül hárman kaptak életfogytiglani börtönbüntetést, hat személyt felmentettek, mert az ellenük felhozott vádak hamisnak bizonyultak, a többieket háromtól 25 évig terjedő börtönbüntetésekkel sújtották. A legsúlyosabb büntetéseket azokra mérték, akik a gettókban különösen kegyetlenek voltak.

Jóformán egyetlen elítélt sem töltötte le büntetését. Romániában, ahogyan máshol is Közép-Kelet-Európában, a sztálinizmus alatt a rendszer szükségesnek tartotta egy olyan új társadalmi politika kidolgozását, amely egyebek mellett az abban az időszakban alig létező Kommunista Párt megerősítését célozta. Az 1950-ben elfogadott törvényrendelet értelmében azok a háborús bűnös elítéltek, akik „börtönrésük ideje alatt jó magaviseletről tettek tanúságot, lelkiismeretesen elvégezték feladataikat, és bebizonyították, hogy alkalmasak a társadalmi együttélésre”, esélyesek voltak az azonnali szabadon bocsátásra, tekintet nélkül az eredeti ítélet súlyosságára. A „társadalmilag rehabilitáltak” között meglehetősen sokan voltak olyanok, akik a zsidók ellen elkövetett bűncselekményekért

A zsákmány feldolgozása

kiszabott büntetésüket töltötték. Politikai számításoktól vezérelve, a kommunisták csúfot űztek a büntetőjogból.

EPILOGUS

Az észak-erdélyi térségből a német és a magyar csapatokat 1944 őszén űzték ki, s a területet rövid idő elteltével visszacsatolták Romániához. Az első felszabadított észak-erdélyi zsidók azok a munkaszolgálatosok voltak, akiknek egységei Magyarország akkori keleti részein állomásoztak. A nyugati irányba nyomuló szovjet és román haderő nyomában a túlélő munkaszolgálatosok visszatértek egykori városaikba és falvaikba, és hozzáláttak a közösségi élet újraalapozási munkájának. A haláltáborok túlélőinek hazatértét várva étkezdéket és közösségi szállásokat hoztak létre. A legtöbb településen nyomát sem találták a gettóknak és a gettófalaknak, mert ezeket a helyi hatóságok a deportálást követően felszámolták és eltakarították. A legtöbb helyen, főképpen az egykori gyűjtőtáborok és vagonírozási központok színhelyén, a túlélők exhumálták a meggyilkolt és sebtében elföldelt zsidók tetemét, és azokat a vallási hagyományoknak megfelelően zsidó temetőikben újratemették. Amikor az élet fokozatosan visszatért a „normális” kerékvágásba, a munkaszolgálatból és a haláltáborokból visszatért túlélők megkezdték a közösségi szervezetek és intézmények helyreállítását is.

Ennek a tevékenységnek a kommunista rendszer 1947 végén történő teljes mértékű tényerezése vetett véget. A szovjetek révén hatalomra jutott kormány által meghozott rengeteg intézkedés lehetetlenné tette a zsidók megélhetését és a hagyományos zsidó életet. A legtöbb túlélő nagy bánatára az új rendszer nem kívánt foglalkozni a visszaszolgáltatás és kárpótlás kérdésével, és az egész kérdéskört a történelem orwelli szakadékába süllyesztette. Ennek következtében a legtöbb túlélő előbb nagyobb városokba költözött, majd a kivándorlás mellett döntött.

A huszonegyedik század küszöbére az észak-erdélyi zsidó közösség csaknem teljes egészében eltűnt. A nagyobb városokban – így például Kolozsváron, Nagyváradon és Marosvásárhelyen – élő zsidók száma mára sajnálatosan alacsonnyá vált. Az egykor virágzó zsidó közösségek történelme a végéhez közeledik. Ezen közösségek hagyatékát csupán néhány emlékkiadvány és a jelen enciklopédia őrzi.¹

TIBORI SZABÓ ZOLTÁN FORDÍTÁSA

¹ A tanulmány *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* című kiadványhoz (Főszerk.: Randolph L. Baraham. Park Kiadó, Budapest, 2007. 3 kötet. 1590 o.) bevezetőként készült írás frissített, átdolgozott változata.